

**НАЦІОНАЛЬНИЙ ЮРИДИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені ЯРОСЛАВА МУДРОГО
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ**

ГАНЖЕРЛІ АРТУР ОЛЕКСАНДРОВИЧ

УДК 347.125

**ВІДМОВА ВІД СУБ'ЄКТИВНИХ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВ В
РЕЧОВИХ ПРАВОВІДНОСИНАХ**

12.00.03 «Цивільне право та цивільний процес; сімейне право;
міжнародне приватне право»

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

ХАРКІВ – 2019

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі цивільного права № 2 Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, Міністерство освіти і науки України

Науковий керівник: доктор юридичних наук, професор **Яроцький Віталій Леонідович**, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, завідувач кафедри цивільного права № 2.

Офіційні опоненти:

– доктор юридичних наук, професор **Мічурін Євгеній Олександрович**, Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, професор кафедри цивільно-правових дисциплін;

– кандидат юридичних наук **Спесівцев Денис Сергійович**, Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки, старший викладач кафедри цивільно-правових дисциплін

Захист відбудеться «04» квітня 2019 р. о 10.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 64.086.02 у Національному юридичному університеті імені Ярослава Мудрого за адресою: 61024, м. Харків, вул. Пушкінська, 77.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого за адресою: 61024, м. Харків, вул. Пушкінська, 84а.

Автореферат розіслано «01» березня 2019 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

К.В. Гусаров

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Обґрунтування вибору теми дослідження. Відмова від суб'єктивних цивільних прав в речових правовідносинах є однією з підстав припинення правової влади особи над річчю, що була відома ще джерелам права Стародавнього Риму. Поряд із цим сучасний рівень розвитку вітчизняного нормативно-правового регулювання порядку здійснення відмови від суб'єктивних цивільних прав в речових правовідносинах характеризується епізодичністю й відсутністю комплексного підходу до оптимізації механізмів правореалізації і правозастосування. Відповідні нормативні положення, зокрема ч. 3 ст. 12 та ст. 347 ЦК України, є досить лаконічними і мають загальний характер, а тому досить фрагментарно визначають умови і порядок здійснення відмови від речових прав. Разом з тим, практика застосування цієї юридичної конструкції вимагає чіткого нормативного визначення наслідків такої відмови щодо окремих категорій речей та механізму їх відновлення. Крім цього, малослідженість особливостей охоронних правовідносин, що можуть виникати в результаті здійснення відмови від речових прав, може призвести до непорозумінь і юридичних конфліктів в практиці правореалізації і правозастосування. При цьому, практично неврегульованим у вітчизняному цивільному праві є порядок та наслідки відмови від речових прав на чуже майно.

Наведене обумовлює актуальність винесеної у назву теми дисертації проблематики, визначає їх наукову і практичну значимість, підкреслює необхідність проведення їх комплексного аналізу для формування науково обґрунтованих пропозицій і рекомендацій для підвищення ефективності практики правореалізації та правозастосування й подальшого вдосконалення положень актів чинного цивільного законодавства України.

Сформульовані в дисертаційній роботі теоретичні висновки, практичні рекомендації та пропозиції щодо вдосконалення положень чинного цивільного законодавства України ґрунтуються на працях вітчизняних і зарубіжних вчених правників, а саме: С. С. Алексєєва, І. А. Бірюкова, Т. В. Бобко, І. В. Венедіктової, Б. Віндшейда, Ю. С. Гамбарова, Є. Годеме, С. Д. Гринько, Г. Дербурга, Г. В. Дождева, Г. Ф. Дормидонтова, М. Л. Дювернуа, Л. Еннекцеруса, І. В. Жилінкової, Т. Зарандії, Р. Ієрінга, О. С. Іюффе, Т. С. Ківалової, А. В. Коструби, В. І. Крата, Н. С. Кузнєцової, В. І. Курдиновського, Є. Курзинські-Сингер, О. І. Личенко, Н. І. Майданик, Р. А. Майданика Г. К. Матвєєва, О. І. Міхно, Є. О. Мічуріна, М. В. Мороза, В. І. Нагнибиди,

Ю. П. Пацурківського, Т. М. Підлубної, К. П. Победоносцева, С. О. Сліпченка, І. В. Спасибо-Фатєєвої, І. М. Ставничої, М. О. Стефанчука, Ю. В. Суханової, Р. І. Таш'яна, Г. О. Уразової, Ю. А. Ушакової, Р. О. Халфіної, Г. Г. Харченка, В. В. Цюри, Ю. І. Чалого, Я. М. Шевченко, Г. Ф. Шершеневича, С. І. Шимон, Р. Б. Шишки, О. Р. Шишки, О. Я. Явор, В. Л. Яроцького, та ін.

Зв'язок роботи із науковими програмами, планами, темами.

Тема дисертаційного дослідження затверджена на засіданні вченої ради Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого 20 грудня 2013 року, протокол № 4 й узгоджується із планом науково-дослідних робіт кафедри цивільного права № 2 університету в межах державної цільової комплексної програми «Проблеми вдосконалення правового регулювання особистих немайнових та майнових відносин в Україні» (№ державної реєстрації 0111U000963).

Мета і завдання дослідження. Мета дисертаційного дослідження полягає у визначенні правової природи відмови від суб'єктивних цивільних прав в речових правовідносинах, її видів, умов і порядку здійснення, а також наслідків і особливостей відповідальності суб'єктів відмови від суб'єктивних цивільних прав в речових правовідносинах. Поставлена мета обумовлює такі основні завдання:

- проаналізувати еволюцію правового регулювання порядку здійснення відмови від суб'єктивних цивільних прав в речових правовідносинах й визначити наявний рівень його наукової розробки та нормативного врегулювання;

- встановити правову природу відмови від суб'єктивних цивільних прав в речових правовідносинах;

- окреслити й дослідити основні умови належності здійснення відмови від суб'єктивних цивільних прав в речових правовідносинах;

- з'ясувати специфіку порядку відмови від права власності на окремі види речей як об'єктів цивільних правовідносин;

- розкрити порядок відмови від речових прав на чуже майно;

- встановити правові наслідки відмови від речових прав в цивільних правовідносинах;

- окреслити особливості відповідальності учасників цивільних правовідносин, в межах яких здійснюється відмова від речових прав.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, що виникають при здійсненні відмови від суб'єктивних цивільних прав в речових правовідносинах.

Предметом дослідження є відмова від суб'єктивних цивільних прав в речових правовідносинах.

Методи дослідження. Методологічною основою дисертаційного дослідження є діалектичний метод та інші методи й прийоми наукового пізнання. Зокрема, методи аналізу та синтезу використано для визначення правової природи відмови від суб'єктивних цивільних прав в речових правовідносинах (підрозділ 1.2), порядку здійснення відмови від права власності на окремі види речей (підрозділ 2.1) та від речових прав на чуже майно (підрозділ 2.2), встановленню спричинюваних відмовою наслідків (підрозділ 3.1) тощо. Історичний метод слугував інструментом визначення основних етапів становлення юридичної конструкції відмови від суб'єктивних цивільних прав в речових правовідносинах і розвитку наукових уявлень щодо її специфіки (підрозділ 1.1). Використання структурно-функціонального методу дало змогу комплексно визначити умови здійснення відмови від суб'єктивних цивільних прав в речових правовідносинах (підрозділ 1.3). За допомогою методів класифікації та групування виявлено механізми припинення речових прав на чуже майно (підрозділ 2.2), встановлено юридичні моделі можливих наслідків, що спричиняються відмовою від права власності (підрозділ 3.1). Порівняльно-правовий метод використано для визначення співвідношення між нездійсненням права і відмовою від нього (підрозділи 1.2 та 2.2). За допомогою герменевтичного методу проведено аналіз окремих положень чинного цивільного законодавства України, що регулює відносини у сфері відмови від суб'єктивних цивільних прав в речових правовідносинах (підрозділи 1.1, 1.2, 2.1 та ін.).

Наукова новизна отриманих результатів полягає в тому, що представлена робота є першою в Україні, в якій комплексно досліджено теоретичні й практичні аспекти відмови від суб'єктивних цивільних прав в речових правовідносинах. У ході наукового дослідження отримано такі основні наукові результати:

уперше:

1) запропоновано авторське визначення відмови від суб'єктивних речових прав, відповідно до якого її пропонується розглядати як усвідомлений, цілеспрямований, вольовий акт управненої особи, який може вчинятись у формі юридично вагомої активної дії або бездіяльності (залежно від специфіки правового режиму об'єкта цивільних прав, щодо якого було встановлено речове право) та спричиняє основний юридичний наслідок у вигляді припинення стану належності цій особі раніше правомірно набутого нею відповідного суб'єктивного речового права (права власності чи права на чуже річ);

2) доведено, що порядок відмови від права власності на окремі об'єкти майнового обороту не завжди обмежується дерелікцією

(derelictio) як актом залишення рухомої речі з метою припинення правової влади управненої особи над такою річчю. Правовий режим окремих видів об'єктів цивільних прав, зокрема тварин, нерухомих речей, автотранспортних засобів, цінних паперів тощо, обумовлює залежність порядку здійснення відмови від права власності на них від виконання певних умов. Умовами належності акту відмови можуть бути, наприклад, обов'язкова передача у володіння визначеним законом або договором державним органам чи особам відповідного об'єкта майнового обороту (наприклад, здача мисливської зброї, передача тварини тощо), суб'єктивні цивільні права на який є елементом змісту правовідносин відмови; повідомлення про відмову від права на об'єкт нерухомості державного органу, що здійснює державну реєстрацію прав на нерухоме майно; повідомлення учасника депозитарної системи України про відмову від права власності на цінні папери, що перебувають у обігу в бездокументарній формі, тощо;

3) визначено, що відмова від права власності на нерухомі речі оформлюється письмовою заявою про державну реєстрацію факту припинення права власності у зв'язку з відмовою від нього, яка згідно нормативним приписам чинного законодавства України не підлягає нотаріальному посвідченню, причому незалежно від підстави виникнення права власності на відповідну нерухому річ і від того, чи передбачав механізм набуття права власності на цю річ нотаріальне посвідчення відповідного правочину;

4) встановлено, що відмова від права власності на неемісійні товаророзпорядчі цінні папери, зокрема, коносамент та складське свідоцтво (просте та подвійне), передбачає врахування специфіки посвідчуваних ними суб'єктивних цивільних прав та особливостей правовідносин, елементом змісту яких вони є, оскільки відмова від них повинна здійснюватись з обов'язковим повідомленням про це особи, що видала неемісійний товаророзпорядчий цінний папір на підставі зустрічної передачі їй у фактичне володіння (з метою перевезення морським шляхом чи зберігання відповідно) вказаних у документі товарів;

5) обґрунтовано, що невикористання протягом трьох років підряд сервітуту і суперфіцію, що ґрунтуються на договорі, як підстава припинення відповідних речових прав (зокрема, прав на чужі речі), має ознаки відмови від них, оскільки існує поряд з таким механізмом припинення правовідносин як одностороння відмова від зобов'язання, охоплюється волею особи і спричиняє ті ж самі юридичні наслідки, що й відмова від речових прав за заявою особи – їх носія;

6) визначено, що безхазяйність речей не є єдиним наслідком відмови від права власності на них, запровадженням положеннями актів чинного цивільного законодавства України. У визначених законом випадках відмова від права власності на річ може спричиняти також виникнення у інших осіб переважного права на набуття відповідної речі у власність або в результаті відмови від права власності на річ право власності на неї інших осіб може виникати автоматично;

7) доведено, що при здійсненні відмови від окремих категорій речових прав на чуже майно, якщо така відмова не передбачає припинення підстави їх виникнення, за суб'єктом відмови можуть залишатись окремі обов'язки, покладені на нього такою підставою (якщо їх виникнення мало місце), а також окремі речові права (або окремі правоможності) за умови, якщо останні необхідні для виконання вказаних обов'язків. Здійснення такої відмови призводить до змін в змісті правовідношення;

8) визначено специфіку механізму відновлення суб'єктивних речових прав, від яких було здійснено відмову, яка полягає у поновленні у особи належних їй раніше суб'єктивних речових прав в тому ж обсязі, в якому вони існували на момент здійснення відмови, з урахуванням змістовних характеристик правової підстави, що забезпечувала їх виникнення;

удосконалено:

9) погляди щодо особливостей одностороннього характеру відмови від права власності на річ. Обґрунтовано, що неочевидна на перший погляд адресність, яка втілюється, зокрема, в переважних правах окремих учасників цивільних правовідносин, включаючи публічно-правові утворення, на набуття права власності на річ, від якої відмовився власник (наприклад, територіальної громади), або в його автоматичному набутті при здійсненні такої відмови (наприклад, право власності Українського народу на диких тварин, повернутих власником в стан природної волі), не змінює одностороннього характеру відмови від права власності, оскільки в жодному з можливих випадків не передбачає безпосереднього взаємного узгодження волі суб'єкта відмови і наступного правонабувача;

10) наукове бачення особливостей умов здійснення відмови від права власності на речі, які є предметом договорів про передачу їх у користування іншим особам. Визначено, що наявність похідних суб'єктивних речових прав на річ, які виникли на підставі договору про її передачу у користування, обумовлює специфіку механізму здійснення власником відмови від права власності на неї в силу можливого

негативного впливу такого вольового акту на правову підставу існування таких похідних прав та ускладнює механізм односторонньої відмови від вказаного договору навіть за умови наявності достатніх для неї явних порушень його умов з боку іншої його сторони;

11) пропозиції з покращення механізму правоприпинення при здійсненні відмови від суб'єктивних речових прав з метою захисту законних інтересів учасників розглядуваних правовідносин. Обґрунтовано, що ефективність таких механізмів може бути значно підвищена покладенням на власників боргових, пайових та інвестиційних цінних паперів при здійсненні відмови від права власності на них обов'язку повідомлення емітентів (осіб, що видали цінний папір) цінних паперів про таку відмову як обов'язкової умови належності здійснення відмови. Також обґрунтовано необхідність повідомлення носієм похідних речових прав про відмову від них власника речі крім випадків, коли відмова здійснюється нездійсненням прав при нормативному визначенні наслідків такої поведінки носія похідного речового права;

11) обґрунтування позиції, що безхазяйність речі як наслідок відмови від права власності на неї, не виключає відповідальності особи, яка здійснила таку відмову, за шкоду, завдану відповідною річчю здоров'ю або життю фізичної особи або майну фізичної чи юридичної особи при її перебуванні в статусі безхазяйної, або в результаті володіння та користування такою річчю внаслідок заволодіння нею іншими особами, якщо вона має недоліки або особливі властивості, щодо яких був обізнаний суб'єкт відмови при необізнаності можливих потерпілих осіб;

набуло подальшого розвитку:

12) визначення співвідношення між речовими і зобов'язальними правовідносинами в ході аналізу специфіки механізму реалізації відмови від речових прав. Наведено додаткові аргументи на користь того, що відносини з володіння та користування чужими речами обумовлюють виникнення взаємозалежних речових і зобов'язальних прав та обов'язків між власником відповідної речі і носієм похідних речових прав на неї. Доведено, що в таких випадках припинення речових прав управненої особи може здійснюватись в безпосередньому порядку (шляхом відмови від власне похідного речового права) і в опосередкованому порядку (шляхом відмови від правочину, на підставі якого виникли такі права);

13) наукові положення щодо наслідків відмови особи від права власності на нерухомі речі. Запропоновано концептуальні зміни до відповідної нормативної моделі, що полягають в покладення на територіальну громаду, яка набуває право власності на нерухому річ, від

якої власник відмовився, обмеженого у часі й обсязі обов'язку здійснювати погашення зобов'язань суб'єкта відмови, при відсутності в нього необхідного майна, як інструменту протидії наслідкам зловживання власником правом на відмову від права власності;

14) наукові позиції щодо можливості відновлення речових прав, від яких було здійснено відмову. Визначено, що потенційна можливість скасування відмови, яка випливає з ч. 1 ст. 214 ЦК України, іноді може справляти негативний вплив на стабільність майнового обороту, оскільки ставить його в залежність від волі суб'єкта відмови і створює підґрунтя для зловживання суб'єктивним цивільним правом на відмову. Визнано обґрунтованим застосування такого механізму лише у випадку недійсності акту відмови, здійсненого у визначеному законом порядку.

Практичне значення одержаних результатів полягає в можливості використання висновків та пропозицій дисертації в правотворчій діяльності для подальшого вдосконалення положень чинного законодавства України, що регламентує порядок відмови від суб'єктивних цивільних прав в речових правовідносинах; у науководослідній сфері для подальших досліджень проблем, пов'язаних з припиненням речових прав у зв'язку з відмовою від них; у правозастосовчій діяльності шляхом їх застосування судами при розгляді відповідних категорій цивільних справ, адвокатами, нотаріусами під час здійснення професійної діяльності, а також суб'єктами правореалізації; у навчальному процесі у ході викладення дисципліни «Цивільне право», при підготовці відповідних методичних та навчальних посібників, а також підручників для студентів вищих навчальних закладів юридичної освіти.

Апробація результатів дисертації. Одержані в ході дослідження висновки, узагальнення та пропозиції обговорювались на засіданні кафедри цивільного права № 2 Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, оприлюднені на міжнародних науково-практичних конференціях «Актуальні питання розвитку права та законодавства: наукові дискусії» (Львів, 16–17 грудня 2016 року), «Правові реформи в Україні: реалії сьогодення» (Харків, 14–15 квітня 2017 року), «Права людини та проблеми організації і функціонування публічної адміністрації в умовах становлення громадянського суспільства в Україні» (Запоріжжя, 21–22 квітня 2017 року).

Публікації. За результатами дисертаційного дослідження було опубліковано чотири наукові статті у наукових фахових виданнях України, одну статтю в зарубіжному науковому періодичному виданні з юридичного напрямку, тези трьох доповідей на науково-практичних конференціях.

Структура та обсяг дисертації. Відповідно до мети, завдань та предмета дослідження дисертація складається із вступу, трьох розділів, висновків і списку використаних джерел. Загальний обсяг дисертації становить 215 сторінок, з яких основного тексту – 193 сторінки. Список використаних джерел становить 215 найменувань.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **Вступі** обґрунтовано актуальність теми дослідження, розкрито стан наукової розробки поставленої проблематики, зв'язок теми дисертаційного дослідження з науковими програмами, планами й темами, визначено його об'єкт, предмет, мету, завдання та методологічну основу. Відповідно до результатів дослідження сформульовано основні положення наукової новизни, висвітлено теоретичне й практичне значення одержаних результатів, надано інформацію щодо апробації результатів дослідження, а також зазначено публікації за темою дисертації.

Розділ 1 «Загальні положення про відмову від суб'єктивних цивільних прав в речових правовідносинах» присвячено аналізу еволюції відмови від суб'єктивних цивільних прав як підстави їх припинення в речових правовідносинах в контексті нормативних положень різних історичних періодів, розгляду теоретичних уявлень про неї, встановленню правової природи відмови, її місця в ієрархії правових можливостей суб'єкта права та умов здійснення.

У *підрозділі 1.1 «Відмова від суб'єктивних цивільних прав в речових правовідносинах: еволюція правового регулювання і наукової думки»* з'ясовано стан нормативної розробки та закріплення досліджуваної юридичної конструкції та ступінь її наукового дослідження. На підставі аналізу положень вітчизняного цивільного законодавства різних історичних періодів окреслюються нормативні та наукові підходи до порядку здійснення відмови та встановлення її наслідків.

Проведено аналіз розвитку наукової думки стосовно порядку здійснення відмови від суб'єктивних цивільних прав в речових правовідносинах. Присвячено увагу розгляду відповідних позицій представників юридичних шкіл Стародавнього Риму, науковців дореволюційного, радянського і пострадянського періодів розвитку юридичної науки.

Встановлюється, що речові правовідносини можуть існувати у формі відносин власності, а також відносин володіння, користування та розпорядження чужими речами, у зв'язку з чим відмова від суб'єктивних

цивільних прав в межах речових правовідносин охоплює випадки відмови від права власності та від речових прав на чуже майно (похідних речових прав). Обґрунтовується, що феномен права на відмову від суб'єктивних цивільних прав полягає в поєднанні мети задоволення потреб носія права з наслідком у вигляді припинення прав на об'єкти цивільних правовідносин. Окреслюються основні сучасні проблеми, пов'язані з реалізацією юридичного механізму відмови від суб'єктивних речових прав в цивільних правовідносинах, зокрема відсутність необхідної джерельної бази для комплексного регулювання відповідних відносин, констатується факт фактичного нормативного ігнорування окремих актуальних питань здійснення відмови від речових прав на чуже майно.

Підрозділ 1.2 «Правова природа відмови від суб'єктивних цивільних прав в речових правовідносинах» присвячений розгляду специфіки відмови, її змісту, ознак і визначенню способів її здійснення.

В роботі здійснено комплексний розгляд зовнішнього виразу акту відмови від речових прав і підтримується позиція щодо того, що такий акт може втілюватись в активних діях носія права, розглядається можливість здійснення відмови від речового права шляхом бездіяльності.

Визначається, що при розгляді відмови від речових прав слід концентрувати увагу і на вольовій складовій поведінки відповідного суб'єкта, а не тільки на зовнішньому її прояві. Тому пропонується розглядати відмову з позицій її значення як вольового акту, якщо інше не передбачено законом. Положення актів чинного цивільного законодавства України, зокрема, ст. 347 ЦК України, передбачають, що відмова від права власності може бути здійснена виключно активними діями. Не викликає заперечень і те, що активними діями може бути здійснена відмова від похідних речових прав. В той же час ч. 2 ст. 12 ЦК України і відсутність чітких нормативних положень щодо порядку здійснення відмови від похідних речових прав дають можливість розглядати відмову від таких прав і шляхом бездіяльності. Однак, доведено, що відмова від речового права можлива лише у випадках, якщо у законі буде чітко визначено, що нездійснення права є відмовою від нього, або це чітко впливатиме з відповідних положень закону. Обґрунтовується, що за наявності таких положень бездіяльність у вигляді нездійснення речового права відповідає волі і волевиявленню особи, а тому є вольовим актом, що за юридичними наслідками підлягає порівнянню з відмовою від речового права шляхом активних дій. Тому, з урахуванням вольового аспекту акту відмови від речових прав, встановлюється, що відмова від суб'єктивних речових прав є усвідомлюваним, цілеспрямованим, вольовим актом управненої особи,

який може вчинятись у формі юридично вагомої дії або бездіяльності та має наслідком припинення стану належності цій особі відповідного суб'єктивного речового права (права власності чи права на чужу річ).

У підрозділі 1.3 «Загальні умови здійснення відмови від суб'єктивних цивільних прав в речових правовідносинах» обґрунтовується, що комплексність розгляду умов здійснення відмови від речових прав забезпечується аналізом об'єктивних обставин, а також окремих проявів волі і волевиявлення, що визначають можливість здійснення відмови, а також відрізняють відмову від інших юридичних конструкцій, а не лише тих обставин, що визначають належність відмови та її відповідність нормативним вимогам.

Встановлюється, що умовами здійснення відмови від речових прав, в тому числі і тими, що визначають її належність, є: 1) наявність легітимного речового права; 2) наявність у суб'єкта відмови необхідного для її здійснення обсягу дієздатності; 3) вільний характер волевиявлення суб'єкта відмови, що визначає вольову спрямованість на припинення речового права шляхом відмови; 4) здійснення відмови у визначеній формі; 5) реальність здійснення відмови; 6) відповідність волевиявлення волі; 7) відсутність взаємопогодження волі між суб'єктом відмови і наступним носієм речових прав (безадресність відмови); 8) відсутність правонаступництва як наслідку відмови; 9) відповідність відмови закону, договору та моральним засадам суспільства.

Як елемент належності акту відмови від речового права, воля суб'єкта відмови повинна включати усвідомлення особою наявності в неї легітимного суб'єктивного речового права, від якого здійснюється відмова, а також наслідків відмови у вигляді припинення відповідного речового права, при цьому формування волі повинно бути добровільним. Такі умови як здійснення відмови у визначеній формі, реальність здійснення відмови та відповідність волі та волевиявлення характеризують належність вольової спрямованості здійснення акту відмови.

Обґрунтовується, що відмова від речових прав є одностороннім актом, належність якого не може залежати від взаємного погодження волі суб'єкта відмови і наступного носія відповідних речових прав, а тому і пов'язуватись з правонаступництвом в правах та обов'язках такого суб'єкта, що характерно для двосторонніх правочинів.

Розділ 2 «Відмова від окремих видів суб'єктивних цивільних прав в речових правовідносинах» присвячено розгляду порядку відмови від права власності та похідних речових прав на окремі види речей як об'єктів майнового обороту.

У підрозділі 2.1 «Відмова від права власності» встановлюються особливості відмови від права власності на окремі об'єкти права власності.

Визначено, що відмова від права власності на нерухомі речі вчиняється шляхом особистої подачі власником управненому суб'єкту (органу реєстрації прав, нотаріусу чи іншій визначеній законом особою) заяви встановленого зразка про проведення державної реєстрації припинення права власності у зв'язку з відмовою від нього. При цьому така заява не підлягає нотаріальному посвідченню незалежно від того чи був нотаріально посвідчений правочин на підставі якого виникло право власності. З урахуванням порядку відмови від права власності на рухомі речі, це свідчить про відсутність зв'язку між формою правочину, що спричиняє виникнення права власності, і формою відмови від нього.

Обґрунтовується, що у випадку, якщо інше не встановлено законом, відмова від права власності на рухомі речі здійснюється фактичними діями, як правило, у формі залишення речі в спеціально відведених для цього місцях (у сміттєвих баках, на звалищах, в пунктах утилізації тощо). Зокрема, правовий режим окремих речей пов'язується з необхідністю їх передачі у володіння визначених осіб при відмові від права власності на такі речі або вчинення юридичних дій для здійснення такої відмови. Наприклад, відмова від права власності на тварин повинна супроводжуватись їх передачею до притулків, центрів реабілітації диких тварин або спеціальним суб'єктам природоохоронної діяльності. У зв'язку з одностороннім характером відмови від права власності вона може бути здійснена стосовно цінних паперів, що посвідчують односторонні зобов'язання. Однак її здійснення стосовно цінних паперів, що оформлюють двосторонні відносини суб'єктів, зокрема стосовно товаророзпорядчих цінних паперів повинно здійснюватись з урахуванням природи таких відносин. Ця теза обґрунтовується тим, що відповідно до загального правила, закріпленого нормативними положеннями актів чинного цивільного законодавства України, одностороння відмова від зобов'язання не допускається.

У підрозділі 2.2 «Відмова від речових прав на чуже майно» визначено взаємозалежність зобов'язально-правового і речово-правового компонентів змішаних правовідносин у сфері набуття, володіння та користування речами, проаналізовано вплив цих компонентів на порядок здійснення відмови від речових прав на чуже майно. Досліджено порядок безпосередньої і опосередкованої відмови від похідних речових прав у досліджуваних цивільних правовідносинах.

Встановлюється, що механізм безпосередньої відмови передбачає

власне відмову від похідних речових прав зі збереженням за суб'єктом відмови обов'язків, взятих ним на себе при вчиненні правочину, який став підставою виникнення таких прав (якщо їх виникнення передбачалось правочином), а також збереженням за ним правомочностей, необхідних для виконання таких обов'язків (як правило правомочності володіння). Механізм опосередкованої відмови від похідних речових прав передбачає відмову їх носієм від правочину, на підставі якого такі права виникли, у випадках, передбачених законом.

Доводиться, що припинення сервітуту (п. 5 ч. 1 ст. 406 ЦК України) та суперфіцію (п. 4 ч. 1 ст. 416 ЦК України) в результаті їх невикористання протягом трьох років підряд відбувається в результаті фактичної відмови відповідних осіб від таких прав. Невикористання свідчить про відсутність в особи інтересу до такого права, усвідомлення наслідків його нездійснення, що визначені положеннями актів чинного цивільного законодавства України. Крім цього, припинення зазначених похідних речових прав в результаті їх нездійснення не пов'язується з припиненням правочину, на підставі якого вони виникли для чого запроваджено окремий правовий механізм.

Розділ 3 «Наслідки відмови від суб'єктивних цивільних прав в речових правовідносинах і особливості відповідальності їх учасників» присвячено розгляду результатів відмови від речових прав, її впливу на інших учасників майнового обороту, а також аналізу особливостей охоронних правовідносин, що виникають в результаті здійснення такої відмови.

У підрозділі 3.1 «Юридичні наслідки відмови від суб'єктивних цивільних прав в речових правовідносинах» визначається, що в сучасних правових системах світу знаходять втілення позиції як прокуліанської юридичної школи римського права, яка розглядає в якості моменту припинення права власності на річ у зв'язку з відмовою від нього момент його виникнення у набувача, так і сабініанської, яка відносить до такого моменту час вчинення акту відмови. Однак різноманітна природа речей, як об'єктів майнового обороту в окремих випадках обумовлює необхідність поєднання цих підходів для пояснення специфіки функціонування механізму припинення права власності при відмові від нього з метою забезпечення стабільності цивільного обороту.

Визначається, що у вітчизняному цивільному праві закріплено наступні правові моделі з точки зору специфіки юридичних наслідків відмови від права власності: 1) річ автоматично переходить у власність певного суб'єкта, наприклад, держави; 2) при поширенні на річ правового режиму безхазяйних речей у деяких суб'єктів виникає переважне право

на набуття права власності на річ; 3) при поширенні на річ правового режиму безхазяйних речей вона стає доступною для набуття права власності на неї учасниками правовідносин на конкурентних засадах.

З урахуванням специфіки окремих об'єктів майнового обороту положеннями актів чинного цивільного законодавства України запроваджено диференційований підхід до визначення наслідків відмови від права власності на них. За загальним правилом результатом відмови особи від права власності на річ є її безхазяйність і подальша можливість набуття такого права на неї на рівних засадах іншими учасниками майнового обороту. Однак стосовно окремих видів речей запроваджуються відмінні від зазначеного правові наслідки, що пов'язується з їх правовим режимом. Зокрема, при припиненні права власності на нерухомість в результаті відмови від нього у територіальній громаді виникає практично переважне перед іншими особами право на набуття такої речі у власність. Наслідком відмови від права власності на пайові, боргові та інвестиційні цінні папери є його набуття емітентом (особою, яка видала цінний папер), а відмова від права власності на диких тварин спричиняє його виникнення в Українського народу.

Підрозділ 3.2 «Відповідальність суб'єктів відмови від суб'єктивних цивільних прав в речових правовідносинах» присвячено розгляду особливостей застосування мір цивільно-правової відповідальності до осіб, які здійснюють відмову від речових прав та інших учасників розглядуваних правовідносин при вчиненні ними протиправних дій.

Визначається, що завдання учасникам цивільних правовідносин шкоди внаслідок шкідливих властивостей речі, від якої власник відмовився, може пов'язуватись причино-наслідковим зв'язком з актом відмови, у зв'язку з чим безхазяйність речі, як результат відмови від права власності, не виключає відповідальності за шкоду, завдану такою річчю. Відповідальність суб'єкта відмови може виключатись випадком, тобто такою сукупністю обставин, які практично неможливо передбачити, збігом обставин, які виключають вину. Фактором, що впливає на визначення суб'єкта відповідальності у випадку, коли річ від речових прав на які було здійснено відмову, має недоліки або особливі властивості, є обізнаність суб'єкта відмови щодо них. Обов'язок відшкодування покладається на власника у випадку, якщо йому були відомі недоліки або особливі властивості речі, щодо якої здійснюється відмова від права власності, за умови, що він не вжив заходів щодо інформування про це потенційних набувачів прав на таку річ. Якщо вказані недоліки або особливі властивості мали виробничий характер, то за них відповідає виробник речі.

Обґрунтовується, що відмова від речових прав, незважаючи на односторонній характер, може бути визнана недійсною у зв'язку з порушенням умов, що висуваються до її чинності. В такому разі застосовуються загальні вимоги, що висуваються до чинності правочинів. Не допускається, зокрема здійснення відмови з метою недопущення задоволення законних вимог кредиторів за рахунок відповідної речі за відсутності у власника майна, необхідного для їх погашення.

ВИСНОВКИ

У дисертації наведене теоретичне узагальнення й вирішення наукового завдання, що виявляється у визначенні правової природи відмови від суб'єктивних цивільних прав в речових правовідносинах, її видів, умов і порядку здійснення, а також наслідків і особливостей відповідальності суб'єктів відмови від суб'єктивних цивільних прав в речових правовідносинах. Найбільш важливі серед них такі:

1. Відмова від речових прав є підставою їх припинення, що природно пов'язана з мірою можливої поведінки, якою наділяється їх носій, у зв'язку з чим вона фактично існує незалежно від її чіткої деталізації в положеннях актів чинного цивільного законодавства України за відсутності приписів, що унеможливають її здійснення.

2. Правова природа відмови від речових прав в цивільних правовідносин розкривається єдністю волі і волевиявлення як її зовнішнього прояву, оскільки така відмова являє собою усвідомлюваний, цілеспрямований, вольовий акт управненої особи. У зв'язку з чим немає підстав для розгляду відмови виключно через активну поведінку особи, оскільки її здійснення є можливим і через усвідомлювану бездіяльність.

3. Умови правомірності здійснення відмови від речових прав в цивільних правовідносинах визначаються наявністю об'єктивних обставин, до яких можна віднести, зокрема, наявність правомірно набутого речового права, від якого відмовляється управнена особа; суб'єктивні чинники, що пов'язані з усвідомленням значення спричинюваних відмовою наслідків і спрямованістю поведінки на їх настання; законність акта відмови від речового права, яка визначається її відповідністю вимогам закону, договору та моральним засадам суспільства.

4. Відмова від права власності на нерухомість вчиняється у письмовій формі і здійснюється особистою подачею власником заяви встановленої письмової форми про проведення державної реєстрації припинення права власності на об'єкт нерухомого майна у зв'язку з

відмовою від нього.

5. Відповідно до загального правила, що впливає з положень чинного цивільного законодавства України, відмова від права власності на рухомі речі здійснюється фактичними діями. Однак окремі рухомі речі, в силу своєї специфіки як об'єкти майнового обороту, зокрема тварини, зброя, транспортні засоби, цінні папери тощо, пов'язані з необхідністю фіксації фактів відмови від права власності на них, а тому вчинення для відмови, зокрема і дій юридичного характеру.

6. Відмова від похідних речових прав може здійснюватись двома способами: шляхом відмови власне від таких прав (механізм безпосередньої відмови) і шляхом відмови від правочину, на підставі якого вони виникли (механізм опосередкованої відмови).

7. Невикористання сервітуту (п. 5 ч. 1 ст. 406 ЦК України) та суперфіцію (п. 4 ч. 1 ст. 416 ЦК України) протягом трьох років підряд як підстава їх припинення має всі ознаки відмови і в співвідношенні з механізмом відмови від зобов'язання і його наслідками є механізмом безпосередньої відмови від речових прав.

8. Положеннями актів чинного цивільного законодавства України запроваджено диференційований підхід до визначення наслідків відмови від права власності на речі в залежності від їх виду, за яким такі речі можуть автоматично переходити у власність визначених суб'єктів, зокрема держави або територіальної громади, набувати статус безхазяйних із виникненням стосовно них у певних осіб переважних прав на набуття таких речей у власність або з відкриттям можливості набуття їх у власність на конкурентних засадах.

9. Положення чинного цивільного законодавства України, зокрема ч. 1 ст. 214 ЦК України, дозволяють особі, яка відмовилась від речових прав, анулювати таку відмову і відновити свої права в тому обсязі, в якому вони існували на момент здійснення відмови, однак існування такої конструкції може справляти негативний вплив на стабільність цивільного обороту, оскільки ставить юридичну долю речі, від речових прав на яку було здійснено відмову, в залежність від волі суб'єкта відмови.

10. Безхазяйність речі, як результат відмови від права власності на неї, не виключає існування елементів складу цивільного правопорушення як підстави відповідальності суб'єкта відмови за шкоду, завдану такою річчю іншим особам при перебуванні в якості безхазяйної речі. Наявність причинно-наслідкового зв'язку між актом відмови і завданою шкодою, при протиправності такого акту і наявності вини суб'єкта відмови покладає на нього обов'язок відшкодування.

11. В результаті відмови від похідних речових прав шляхом

розірвання зобов'язання суб'єкт відмови має право вимагати від власника речі відшкодування витрат, пов'язаних з її утриманням з моменту припинення зобов'язання, якщо інше не встановлено договором або законом. При цьому власник речі має право вимагати від особи, яка відмовилась лише від похідних речових прав на неї, здійснення плати за користування такою річчю понад суму обумовлену правочином з якого виникали відповідні похідні речові права, якщо таке користування має місце після відмови.

12. Ефективність функціонування порядку відмови від речових прав в цивільних правовідносинах може бути підвищена шляхом внесення у чинне законодавство України наступних змін та доповнень.

Частину першу ст. 24 Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» доповнити пунктом 13 такого змісту:

«Стосовно об'єкта нерухомого майна щодо якого подано заяву про державну реєстрацію припинення права власності у зв'язку з відмовою від нього існують неприпинені похідні речові права».

Доповнити ст. 347 ЦК України частинами четвертою, п'ятою та шостою такого змісту:

«4. Відмова від права власності на тварин здійснюється з їх передачею спеціальним установам (центрам реабілітації диких тварин, притулках для тварин) або державним органам, визначеним законом.

5. Відмова від права власності на об'єкти цивільних прав, які можуть належати лише певним учасникам цивільного обороту або перебування яких у цивільному обороті допускається за спеціальним дозволом, здійснюється за погодженням із суб'єктами, уповноваженими на надання спеціальних дозволів щодо перебування відповідних об'єктів в цивільному обороті, з обов'язковим їх вилученням такими суб'єктами.

6. Право власності особи на річ, від якої вона відмовилась, не може бути відновлене крім випадків визнання відмови недійсною у встановленому законом порядку».

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Ганжерлі А. О. Відмова від права власності на річ як правочин. *Порівняльно-аналітичне право*: електрон. наук. фахове вид. 2016. № 5. С. 91–93. URL: http://www.pap.in.ua/5_2016/27.pdf.

2. Ганжерлі А. О. Відмова від речових прав як розпорядка можливість суб'єкта. *Акт. пробл. вітч. юриспруденції*. 2016. № 6. С. 27–30.

3. Ганжерлі А. О. Межі відмови від права власності. *Jurnalul juridic national: teorie și practică*. 2017. Nr. 4 (26). P. 79–82.

4. Ганжерлі А. О. Суб'єктивна і об'єктивна сторони відмови від права власності. *Наук. вісн. Херсон. держ. ун-ту. Серія юридична*. 2017. № 3, т. 1. С. 82–85.

5. Ганжерлі А. О. Цивільно-правові форми відмови від речових прав. *Наук. вісн. Міжнар. гуманіт. ун-ту. Серія: Юриспруденція*. 2017. № 25. С. 85–88.

6. Ганжерлі А. О. Окремі питання відмови від права власності на річ. *Актуальні питання розвитку права та законодавства: наукові дискусії: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. у 2 ч. (Львів, 16–17 груд. 2016 р.)*. Львів: Західноукраїнська організація «Центр правничих ініціатив», 2016. Ч. 1. С. 111–114.

7. Ганжерлі А. О. Відмова від похідних речових прав у цивільних правовідносинах. *Правові реформи в Україні: реалії сьогодення: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 14–15 квіт. 2017 р.)*. Харків: ГО «Асоціація аспірантів-юристів», 2017. С. 117–119.

8. Ганжерлі А. О. Форми відмови від речових прав: історія і сучасність. *Права людини та проблеми організації і функціонування публічної адміністрації в умовах становлення громадянського суспільства в Україні: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. у 2 ч. (Запоріжжя, 21–22 квіт. 2017 р.)*. Запоріжжя: Запорізьк. міськ. ГО «ІСТИНА», 2017. Ч. 1. С. 78–81.

АНОТАЦІЯ

Ганжерлі А. О. Відмова від суб'єктивних цивільних прав в речових правовідносинах. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.03 «Цивільне право та цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право». – Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Міністерство освіти і науки України, Харків, 2019.

Дисертаційна робота присвячена розгляду правової природи, загальних умов та особливостей здійснення відмови від суб'єктивних цивільних прав в речових правовідносинах.

Аналізується еволюція правового регулювання порядку здійснення відмови від суб'єктивних цивільних прав в речових правовідносинах й визначається актуальний рівень його наукової розробленості та

нормативної урегульованості. Встановлюється, що відмова від речових прав являє собою усвідомлений, цілеспрямований, вольовий акт управненої особи, який може вчинятись у формі юридично вагомої активної дії або бездіяльності (залежно від специфіки правового режиму об'єкта цивільних прав, щодо якого було встановлено речове право) та спричиняє основний юридичний наслідок у вигляді припинення стану належності цій особі раніше правомірно набутого нею відповідного суб'єктивного речового права (права власності чи права на чужу річ).

Розглядаються особливості відмови від права власності та речових прав на чуже майно, встановлюються юридичні наслідки відмови від суб'єктивних цивільних прав в речових правовідносинах. Окрему увагу в роботі приділено аналізу особливостей відповідальності суб'єктів відмови від суб'єктивних цивільних прав в речових правовідносинах.

Ключові слова: відмова, дерелікція, речові правовідносини, речові права, правореалізація, розпорядження, нездійснення права

АННОТАЦІЯ

Ганжерли А. О. Отказ от субъективных гражданских прав в вещных правоотношениях. – Квалификационная научная работа на правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.03 «Гражданское право и гражданский процесс; семейное право; международное частное право». – Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого, Министерство образования и науки Украины, Харьков, 2019.

Диссертационная работа посвящена рассмотрению правовой природы, общих условий и особенностей совершения отказа от субъективных гражданских прав в вещных правоотношениях.

Анализируется эволюция порядка совершения отказа от субъективных гражданских прав в вещных правоотношениях и определяется актуальный уровень его научной разработанности и нормативной урегулированности. Устанавливается, что отказ от вещных прав представляет собой осознанный, целенаправленный, волевой акт управомоченного лица, который может совершаться в форме юридически значимого действия либо бездействия (в зависимости от специфики правового режима объекта гражданских прав, касательно которого было установлено вещное право) и причиняет основное юридическое последствие в виде прекращения состояния принадлежности такому лицу ранее правомірно приобретенного им соответствующего вещного права

(права собственности либо прав на чужую вещь).

Рассматриваются особенности отказа от права собственности и от вещных прав на чужое имущество, устанавливаются юридические последствия отказа от субъективных гражданских прав в вещных правоотношениях. Отдельное внимание в работе посвящено анализу особенностей ответственности субъектов отказа от субъективных гражданских прав в вещных правоотношениях.

Ключевые слова: отказ, дереликция, вещные правоотношения, вещные права, правореализация, распоряжение, неосуществление права

ANNOTATION

Hanzherli A.O. Waiver of the rights in proprietary relationships. – Qualifying scientific work on the rights of manuscript.

Thesis for obtaining a scientific degree of Candidate of Legal Sciences on specialty 12.00.03 «Civil law and civil procedure; family law; international private law». – Yaroslav Mudryi National Law University, Ministry of Education and Science of Ukraine, Kharkiv, 2019.

The dissertation is dedicated to examining the legal nature, general conditions and peculiarities of implementing the waiver of subjective civil rights within the property legal relationship.

The evolution of legal order of exercising waiver of rights in proprietary civil legal relationships is analyzed and actual level of its scientific knowledge and legal regulation are defined. The proprietary rights waiver is determined as deliberate purposeful volitional act of entitled person that can be exercised as legally significant action or inaction (depending on the specificity of legal regime of appropriate object on which proprietary right exists) and cause the main legal consequence in the form of termination status of belonging appropriate proprietary right, that was previously legally obtained, to such person (property right or derivative proprietary right).

The conditions for implementing the waiver of the proprietary rights are established, in particular: 1) the existence of legitimate property right; 2) the necessary dimension of legal capacity of the subject of waiver; 3) the free will of subject of waiver that determines volitional focus on the termination of the property right; 4) the implementation of the waiver in a certain form; 5) the reality of the waiver implementation; 6) compliance of will with the will expression; 7) lack of mutual will between the subject of waiver and the subsequent bearer of the property rights (non-targeted waiver); 8) lack of succession as a consequence of the waiver; 9) compliance of the waiver with the law, the agreement and the moral grounds of society.

The author has formed the conclusion that the form of the legal act on the waiver of property right does not directly depend on the form of legal act in which such a right arose. The reason for this, in particular, is the one-sidedness of the waiver and the insufficient normative development of the procedure for the notarization of unilateral legal acts.

It is defined that existence of derivative proprietary rights on a thing established from the contract makes impossible waiver of property right to such thing because of its destructive impact on legal basis of derivative proprietary rights that leads to unilateral waiver of obligation.

It is discovered that the existence of jural constructions of legal relations, which combine elements of an obligatory and proprietary legal connection, stipulates for the existence of direct and indirect mechanisms of the waiver of derivative rights in civil legal relations. The mechanism of immediate waiver provides for the very refusal of derivative property rights, while retaining the obligations assumed by the subject during the transaction, which became the basis for such rights emergence (if their occurrence was envisaged by a transaction), as well as retaining the eligibilities necessary to fulfill the obligations (usually, eligibilities of ownership). The mechanism of indirect waiver provides for a carrier to refuse derivative property rights from a transaction on the basis of which such rights arose in cases provided for by law.

Particular attention is devoted to the consideration of the consequences for the waiver of subjective civil rights in property legal relations, as well as to the definition of the responsibility peculiarities of persons – participants of legal relations for the rejection of rights. It is established that the provisions of the current civil legislation of Ukraine fix such legal models of the consequences of the property right waiver on a thing: 1) the thing automatically becomes the property of a certain subject, for example, the state; 2) when extending the legal status of a ownerless thing to a thing, in some subjects a pre-emptive right arises to acquire ownership of the thing; 3) when a legal regime of ownerless thing is applied to a thing, it becomes available for the acquisition of the ownership right to it by legal relations participants on a competitive basis.

Key words: waiver, dereliction, proprietary legal relationships, proprietary rights, right-realization, disposal, non-realization of right

Відповідальний за випуск:
доктор юридичних наук, доцент
Надьон В.В.

Підписано до друку ____. ____.2019 р. Формат 60x90/16.
Папір офсетний. Віддруковано на різнографі.
Ум. друк. арк. 0,7. Облік.-вид. арк. 0,9.
Тираж 100 прим. Зам. № _____.

Друкарня
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого
61024, м. Харків, вул. Пушкінська, 77